

แนวคิดทางการเมืองของหลวงพ่อบุทธทาส

พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ)*

THE POLITICAL IDEAS OF LUANG PHOR BUDDHADASA

PHRA DHAMMAKOSACHAN (NGUM INTHAPANYO)

พระมหาสมัคร อติภทฺโท

Phramaha Samak Atibhaddho

วัดท่ากอาร์อง

Wat Tha Ka Rong

Corresponding Author E-mail : samucknasin@gmail.com

บทคัดย่อ

หลวงพ่อบุทธทาส หรือที่รู้จักกันในนามพระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ) ท่านมีชื่อเสียงในด้านหลักคำสอนอันลึกซึ้งเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและการทำสมาธิ อย่างไรก็ตาม ท่านได้แบ่งปันมุมมองในเรื่องสังคมและการเมือง ซึ่งมักถูกวางกรอบภายใต้บริบทของหลักพระพุทธศาสนา แม้ว่าความคิดเห็นของท่านเกี่ยวกับการเมืองไม่ได้รับการบันทึกไว้อย่างกว้างขวางเท่ากับคำสอนของท่านในเรื่องเกี่ยวกับจิตวิญญาณ แต่ประเด็นทั่วไปบางประการของท่านก็สามารถระบุได้จากงานเขียนและสุนทรพจน์ของท่าน โดยคำสอนของท่านได้เน้นย้ำถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมและแก้ไขปัญหาสังคม และท่านมีความเชื่อว่าคำสอนทางพุทธศาสนาไม่ควรจำกัดอยู่แค่ในวัด แต่ควรนำไปใช้กับชีวิตประจำวันรวมทั้งในด้านสังคมและการเมืองด้วย

คำสำคัญ: แนวคิด; การเมือง; หลวงพ่อบุทธทาส

Abstract

Luang Por Buddhadasa, known as Phra Dhammakosajarn (Ngeeam Indapanno), was renowned for his deep teachings on Buddhism and meditation. However, he also shared insights on social and political issues, often framed within the Buddhist context. While his political opinions are less widely recorded than his spiritual teachings, certain general points can be discerned from his writings and speeches. He highlighted the importance of participation and addressing societal problems. He believed that Buddhist teachings should not be confined to the monastic setting but should also be applied to everyday life, including in social and political realms.

Keyword: Concept; Politics; Luang Por Buddhadasa

บทนำ

หลวงพ่อบุทธทาส หรือพระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ) ท่านมองเรื่องของการเมืองการปกครองของประเทศไทยในปี พ.ศ. 2475 ว่ามีสถานะที่ไม่มั่นคงเพราะ มีสถานการณ์ที่ไม่ปรกติทางการเมืองเกิดขึ้นบ่อยครั้ง เช่น เกิดความแตกแยกทางความคิดในเรื่องของการประกาศใช้นโยบาย ประชาธิปไตย หรือต่อต้านแนวคิดของอดีตนายกรัฐมนตรี ที่เรียกว่า ลัทธิทักษิณนิยมบ้าง ซึ่งความขัดแย้งทางความคิดเรื่องเหล่านี้ นำไปสู่การต่อต้าน แตกแยก ไม่ลงรอย แบ่งฝักแบ่งฝ่ายกันอย่างชัดเจน (สุรพล สุยะพรหม, 2551)

*Received May 8, 2024; Revised May 11, 2024; Accepted May 12, 2024

นักวิชาการหลายท่านที่มีความทางการเมืองการปกครองของไทยหลายท่านชี้ให้เห็นถึงปัญหาทางการเมืองการปกครองของไทยในยุคนั้นว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อปี พ.ศ. 2475 จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยนั้น เป็นแค่เพียงการนำมาซึ่งอำนาจในการปกครองเท่านั้น แต่ไม่ได้นำสิ่งที่เรียกกันว่า คุณธรรมและจริยธรรมทางการเมืองให้ตามติดหรือเกิดขึ้นมาด้วย (อานันท์ เกียรติสารพิภพ, 2563) ซึ่งส่งผลให้นักการเมืองมีความคิดที่ไม่ดีและมีความคิดที่ไม่โปร่งใส จึงทำให้ผู้มีอำนาจทางการเมืองการปกครองของไทยในยุคปัจจุบันมักลุ่มหลงแต่การใช้อำนาจที่ทำให้เกิดปัญหาเป็นลูกโซ่ตามมาอย่างยากที่จะแก้ไขได้อย่างแท้จริง

หลวงพ่อบุญทาสภิกขุ เป็นพระภิกษุรูปหนึ่งในพระพุทธศาสนาที่สนใจต่อสภาวะการณ์ทางการเมืองแล้วนำเสนอต่อสาธารณะเพื่อชี้ให้เห็นว่า แท้ที่จริงแล้วการเมือง ที่ถูกต้องนั้นต้องเกี่ยวเนื่องด้วยธรรมะ สังคมที่หาความสงบสุขไม่ได้ เพราะหาไม่มีความถูกต้องทางการเมืองนั่นเอง (ไข่มุก เหล่าพิพัฒนา และคณะ, 2565) โดยหลวงพ่อบุญทาส ได้เสนอมุมมองในเรื่องสังคมและการเมือง ภายใต้บริบทของหลักพระพุทธศาสนาและเน้นย้ำถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมและแก้ไขปัญหาสังคม พร้อมทั้งเสนอว่า คำสอนทางพระพุทธศาสนาไม่ควรจำกัดอยู่แค่ในวัดหรือในสถานที่ใดที่หนึ่ง แต่ควรนำไปใช้กับชีวิตประจำวันรวมทั้งในด้านสังคมและการเมืองการปกครองด้วยแม้ว่าแนวคิดทางการเมืองของหลวงพ่อบุญทาสจะมีความจริงใจในคำสอน แต่สิ่งสำคัญ คือ ต้องตระหนักว่าคำสอนของท่านมีพื้นฐานมาจากหลักพระพุทธศาสนาและมุ่งเป้าไปที่การส่งเสริมความเป็นอยู่ส่วนบุคคลและความเป็นอยู่โดยรวมมากกว่าการพัฒนาสภาวะทางการเมืองที่เฉพาะเจาะจง

พระภิกษุผู้สืบทายาทพระพุทธศาสนา

พระธรรมโกศาจารย์ ชื่อเดิม เจื่อม นามสกุล พานิช ฉายา อินทปญโญ หรือที่ทุกคนรู้จักกันในนามว่า พุทธทาสภิกขุ ท่านเป็นคนอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เมื่ออายุได้ 20 ปี ท่านได้บวชเรียนที่วัดบ้านเกิด จากนั้นได้เข้าได้มาศึกษาพระธรรมวินัยต่อที่กรุงเทพมหานคร ได้เปรียญธรรม 3 ประโยค เมื่อท่านศึกษาไปเรื่อย ๆ ท่านพุทธทาสภิกขุก็พบว่า สังคมพระพุทธศาสนาแบบที่เป็นอยู่ในขณะนั้นถูกบิดเบือนไปมาก และไม่อาจทำให้เข้าถึงหัวใจของศาสนาพุทธได้เลย ท่านจึงตัดสินใจกลับมาปฏิบัติธรรมที่อำเภอไชยา ซึ่งเป็นภูมิลำเนาเดิมของท่าน พร้อมปวารณาตนเองเป็นพุทธทาส เนื่องจากต้องการถวายตัวรับใช้พระพุทธศาสนาให้ถึงที่สุด (ธรรมทานมูลนิธิ, 2556) หลวงพ่อบุญทาส เป็นพระอริยสงฆ์ที่ยูเนสโกได้ถวายการยกย่องเมื่อปี พ.ศ. 2549 ให้เป็นบุคคลสำคัญของโลก ในด้านของการใช้พุทธธรรมในพระพุทธศาสนาเพื่อนำสังคมโดยตั้งปณิธานว่าจะเป็นพุทธทาสผู้รับใช้พระพุทธองค์ ด้วยการเผยแผ่พุทธธรรมและจะใช้ชีวิตให้เป็นประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์

ท่านได้ก่อตั้งสวนโมกขพลารามที่วัดตระพังจิก ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา ก่อนย้ายมาที่วัดธารน้ำไหล หรือสวนโมกขพลาราม ในปัจจุบัน

ภาพที่ 1 หลวงพ่อพุทธทาส และคณะสงฆ์วัดธารน้ำไหล
(สามเณร ปลูกปัญญาธรรม, 2562)

ท่านได้อุทิศชีวิตปฏิบัติตามปณิธานอย่างแน่วแน่ จวบจนสิ้นอายุขัย ละสังขารอย่างสงบ ณ สวนโมกข์จันทบุรี เมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2536 สิริรวมอายุ 87 ปี 67 พรรษา ความคิดที่ท่านได้แสดงไว้มีเพียงแต่ชี้ทางให้กับประเทศไทยเท่านั้น หากยังรวมถึง สังคมของโลกทั้งปวง ที่กำลังพยายามสรรสร้างระเบียบทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจอันเที่ยงธรรมและเป็นธรรมอีกด้วย (ภาวนาโพธิคุณ, 2560)

แนวคิดทางการเมืองและอุดมคติทางการเมืองของหลวงพ่พุทธทาส

หลวงพ่พุทธทาส เป็นที่ยอมรับว่าท่านเป็นปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา เพราะท่านได้วิเคราะห์หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา และเผยแพร่หลักคำสอนในรูปแบบต่าง ๆ ทำให้ผู้ที่ฟังหรืออ่านผลงานของท่านเข้าใจได้ง่าย และนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้อีกด้วย ท่านมีผลงานที่โดดเด่น ได้แก่ ธรรมสังคมนิยม โดยแนวคิดทางการเมืองของท่าน มีพื้นฐานแนวความคิดมาจากพระพุทธศาสนาเป็นหลัก มีการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นแนวคิดทางการเมืองแบบธรรมสังคมนิยม (คนอง ว่างฝายแก้ว, 2554) ท่านกล่าวว่า หลักธรรมที่จะใช้เป็นที่พึ่งแก่โลกในทางการเมืองการปกครองได้นั้น สามารถนำมาจากหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่เป็นประโยชน์กับส่วนรวมไม่ใช่เพื่อบุคคลหรือคณะบุคคล หัวใจหลักของศาสนาจึงเป็นลักษณะของสังคมนิยม ไม่ใช่ปัจเจกนิยม

การเมืองและอุดมคติทางการเมืองในทรรศนะของหลวงพ่พุทธทาส ท่านมองว่าเป็นเรื่องที่กว้างขวางและมีมิติหลายด้าน โดยเกี่ยวข้องกับวิวัฒนาการของระบบการปกครอง ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและองค์กรทางการเมือง และความเชื่อและค่านิยมที่เกี่ยวข้องกับการครองชีพหรือการควบคุมสังคมอย่างมั่นคง เส้นคงวา เพราะไม่มีการนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนา มาช่วย ดังนั้น ต้องมีระบบทางศีลธรรม หรือทางศาสนา เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับการเมืองการปกครองของไทย ส่วนอุดมคติทางการเมือง (Political Ideology) เป็นระบบของความคิด ความเชื่อ และวิสัยทัศน์ในเรื่องการปกครอง ซึ่งมักจะสนับสนุนแนวคิดและมีแนวโน้มทางการเมืองที่เน้นไปในทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ที่แข่งขันกันขึ้นมาเสนอตัวเป็นผู้จัดสันติภาพโลก จนกระทั่งเราไม่รู้จะเอาระบบไหนดี จึงมีปัญหาอุดมคติทางการเมืองจะต้องเกี่ยวข้องกับศีลธรรม ระบบการเมืองที่แท้จริง ก็คือ ศีลธรรม ถ้าระบบการเมืองถูกต้อง ก็คือ ศีลธรรมที่มีแล้วถูกต้อง (เพชรวัฒน์ เส้นทอง, 2562) นอกจากนี้ คำว่า การเมือง (Politics) ยังหมายถึง กิจกรรมและกระบวนการทางการเมือง การบริหารจัดการรัฐ และการวิพากษ์วิจารณ์ที่เกี่ยวข้องกับการครองชีพหรือการควบคุมสังคม (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2557)

ดังนั้น การเมืองและอุดมคติทางการเมืองมีความสัมพันธ์อันกำเนิดจากการที่มนุษย์มีความสนใจและความคิดเห็นต่อการครองชีพ การอำนวยความสะดวกให้แก่ประชาชน และการสร้างสังคมที่เป็นธรรมและยุติธรรม โดยอุดมคติทางการเมืองมักจะนำไปสู่การพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงของระบบการปกครองในสังคมโดยรวมให้เกิดขึ้นในทางที่ถือว่าดีที่สุดตามมุมมองของผู้สนับสนุนแต่ละฝ่าย และที่สำคัญคือทำให้ความสำคัญกับการคงอยู่ของสันติภาพและความเจริญของสังคมในระยะยาว ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม หรือวัฒนธรรมในสังคม อีกทั้งท่านมองว่าการเมืองตามแนวทางศาสนา มีความหมายตามแนวทางของศาสนาว่า การจัดอย่างถูกต้องตามกฎของธรรมชาติเพื่อคนมากจะอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก สิ่งที่เรียกว่าการเมือง คือระบบศีลธรรม ถ้านำมาประยุกต์ใช้อย่างถูกต้องก็จะมีประโยชน์ ถึงอย่างนั้นก็ยังจะต้องแยกออกให้ง่ายแก่การที่จะศึกษาหรือปฏิบัติศีลธรรมในรูปแบบการเมืองการปกครอง และหากให้ดีกว่านั้นให้การเมืองมาอยู่ในรูปของศาสนาเสียเลย เพราะว่าคำว่า ศาสนา ก็คือ ภาวะสมบูรณ์ของสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรม ความเต็มรูปแบบของสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมคือ ศาสนา (พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินทปญโญ), 2521)

หลวงพ่อพุทธทาสกับแนวคิดธัมมิกสังคมนิยม

ธัมมิกสังคมนิยม เป็นแนวคิดทางการเมืองและสังคมของหลวงพ่อพุทธทาส ที่มุ่งเน้นการสร้างสังคมที่มีความเท่าเทียม ยุติธรรม และเชื่อมั่นในความเป็นมนุษย์ ซึ่งมีรากฐานมาจากหลักการของธรรมศาสตร์ และความเชื่อในความสำคัญของความเท่าเทียมและความยุติธรรมในการปกครองและสังคม โดยหลักการของธัมมิกสังคมนิยมมีใจความสำคัญอยู่ถึง 5 ประการ

1. ความเท่าเทียม การสนับสนุนความเท่าเทียมในสิทธิและโอกาสในสังคมสำหรับทุกคนโดยไม่ว่าจะเป็นสีผิว ศาสนา วัฒนธรรม หรือสถานะเศรษฐกิจ
2. ความยุติธรรม การสร้างระบบที่เป็นธรรมและยุติธรรม ที่ไม่มีการเลือกปฏิบัติต่อคนที่มีความเป็นมนุษย์อย่างไม่ยุติธรรมหรือแย่งชีวิตของผู้อื่น
3. การแบ่งแยกอำนาจ การสร้างระบบการปกครองที่มีการแบ่งแยกอำนาจและความเป็นอิสระของสถาบันต่าง ๆ เช่น รัฐบาล กฎหมาย และสื่อมวลชน เพื่อป้องกันการควบคุมอำนาจที่มีโอกาสนำไปสู่การละเมิดสิทธิและเสรีภาพของประชาชน
4. การพัฒนาทางเศรษฐกิจที่ยั่งยืน การสนับสนุนระบบเศรษฐกิจที่สามารถให้โอกาสและส่วนร่วมกับทุกคนในสังคม โดยการสร้างโอกาสทางการศึกษา การเข้าถึงบริการสาธารณสุข และการสร้างโอกาสทางการงาน
5. ความเข้มแข็งของสังคม การสนับสนุนการพัฒนาและความเข้มแข็งของสังคมที่มีความแข็งแกร่งและยั่งยืน โดยการสนับสนุนการเชื่อมโยงและความสัมพันธ์ที่ดีในหมู่คนและชุมชน (พระสุภาพร เตชธโร และพระมหาหมหินทร์ ปุริสุตโตโม, 2562) ธัมมิกสังคมนิยมมีความหลากหลายและมีทัศนคติต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับบทบาทของรัฐและกลุ่มสังคมในการดำเนินการตามหลักการดังกล่าว แต่มักมีจุดมุ่งหมายในการสร้างสังคมที่ยั่งยืนและมีความเป็นธรรมในทุกด้านของชีวิต

แนวทางสู่ธัมมิกสังคมนิยมของหลวงพ่อพุทธทาส

แนวคิดทางการเมืองของท่านพุทธทาส แบ่งออกเป็น 2 ส่วน (คนอง วังฝายแก้ว, 2554) คือ แนวคิดที่ให้คุณค่าทางด้านจิตใจ ที่มุ่งเน้นการเมืองที่ประกอบไปด้วยธรรม และแนวคิดที่ให้คุณค่าด้านการปกครอง ที่มุ่งเน้นการปกครองโดยใช้หลักของศีลธรรมที่เป็นไปตามหลักของศาสนา เช่น หลักทศพิธราชธรรม เป็นต้น

1. อัมมิกสังคมนิยมที่ถูกต้อง ประกอบด้วย 1. ต้องไม่เป็นทาสของวัตถุ 2. เจตนากรรมของการเมืองต้องเป็นศีลธรรม 3. อุดมคติทางการเมืองจะต้องประกอบไปด้วยธรรม

2. การแก้ไขปัญหาสันติภาพสองระดับ

2.1 การแก้ไขปัญหในระดับบุคคล บุคคล คือหน่วยสังคมแต่ละหน่วย แต่ละคนนั้นควรจะต้องมีคุณสมบัติ คือ 1. มีการศึกษาดี ถูกต้อง 2. มีสุขภาพอนามัยดีทั้งทางกาย ทางจิต และทางวิญญาณ 3. ครอบครัว มีความเป็นอยู่อย่างถูกต้องทั้ง 6 ทิศ 4. มีเศรษฐกิจดี กินอยู่พอดี เหลือทำประโยชน์เพื่อนมนุษย์ 5. มีธรรมเป็นหน้าที่ ทำงานด้วยความสนุก 6. รักเพื่อนมนุษย์ 7. สัมมาทิฐิ ความคิด ความเห็น ความเชื่อ ความรู้ที่ถูกต้อง และ 8. เป็นมนุษย์ที่มีจิตใจเยือกเย็น บุคคลแต่ละคนที่ประกอบด้วยคุณธรรมเหล่านี้ เป็นส่วนประกอบที่ดีที่สมบูรณ์ สำหรับจะสร้างโลก สร้างสันติภาพได้

2.2. การแก้ไขปัญหในระดับสังคม จะต้องเป็นระบบสังคมที่มีความถูกต้อง นั่นคือ ระบบการปกครอง และระบบการควบคุมมนุษย์จะต้องถูกต้องเป็นไปโดยธรรม ประกอบด้วย 1. มีเศรษฐกิจที่ถูกต้อง ในสังคมนั้น 2. มีระบบการอยู่ร่วมกันระหว่างคนด้วยกันกับคนเด่น 3. มีระบบการเมืองที่ถูกต้อง 4. ระบบการปกครองที่มีธรรมะเป็นหลัก 5. ระบบศีลธรรมเป็นไปตามหลักศาสนา 6. มีระบบการศึกษาถูกต้อง (การศึกษาเพื่อความเป็นมนุษย์) และ 7. มีระบบนิเวศวิทยาที่ดี

ผู้ศึกษามองว่า แนวคิดทางการเมืองของหลวงพ่พุทธทาส (เงื่อม อินทปญโญ) เป็นแนวคิดที่มีความสุดโต่งในเรื่องของทางการเมือง เพราะท่านมองว่า ทุกคนต้องเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก โดยไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน และต้องอยู่ภายใต้ศีลธรรมและจริยธรรม อีกทั้งต้องเป็นศีลธรรมในทางพระพุทธศาสนา เท่านั้น ฉะนั้นผู้ศึกษาจึงได้สังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ใหม่ เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจ แบ่งเป็น 4 ข้อ ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ใหม่

สรุป

แนวคิดทางการเมืองของหลวงพ่พุทธทาส เป็นแนวคิดที่มีความสุดโต่งในเรื่องของอุดมการณ์ทางการเมือง โดยท่านได้ยกหลักธัมมิกสังคมนิยม โดยมีหลักว่า ทุกคนต้องเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก โดยไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน หรือกลุ่มบุคคลและนอกจากนี้ระบบดังกล่าวต้องถูกควบคุมด้วยระบบศีลธรรมและจริยธรรมที่ท่านพุทธทาสหมายถึง ต้องเป็นศีลธรรมตามหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น และต้องไม่เป็นศีลธรรมแบบตะวันตกสมัยใหม่ที่ไม่ต้องการศาสนา นอกจากนี้ที่ท่านนำเสนอธัมมิกสังคมนิยมแล้ว ท่านยังปฏิเสธเสรีนิยมประชาธิปไตยไปพร้อม ๆ กันด้วย เพราะท่านเห็นว่าเสรีภาพทำให้คนเห็นแก่ได้ ใครผลิตได้มากก็กอบโกยเอามากตามกำลังของตน โดยไม่สนใจคนที่ผลิตได้น้อยเลย เสรีภาพจึงก่อให้เกิดกิเลส คือ ความอยากอย่างไม่สิ้นสุด ท่านจึงมองว่าคนที่ผลิตผลมากต้องแจกจ่ายให้คนที่ผลิตได้น้อย ท่านเสนอแนวทางเช่นนี้ ทำให้ไม่เกิดความยุติธรรมเป็นแน่แท้ แสดงให้เห็นว่าความยุติธรรมตามนัยของท่านพุทธทาสเป็นเพียงความยุติธรรมในความหมายของการครอบครองอย่างเท่ากันเท่านั้น ไม่ได้มีความหมายในแง่ของสิทธิและเสรีภาพที่มีอย่างเท่ากันเลย การที่ท่านปฏิเสธประชาธิปไตยกับปฏิเสธเสรีภาพแสดงให้เห็นว่า แนวคิดทางการเมืองของท่านพุทธทาสล้มเหลวที่จะสร้างมโนทัศน์ของสังคมการเมืองแบบสมัยใหม่ขึ้นมา พร้อมกันนั้นยังเป็นอุปสรรคที่จะพัฒนาสังคมเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่และการสร้างประชาธิปไตยในสังคมไทยด้วย

นอกจากนั้นการนำเสนอบนพื้นฐานของกรอบคิดทางศาสนาและอ้างหลักการที่ว่าพุทธศาสนา คือ ศาสนาตั้งเดิมของไทยและเป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทย ถ้าจะพัฒนาสังคมไทยต้องใช้พุทธศาสนาเป็นหลัก กระแสแนวคิดนี้ได้ถูกผลิตซ้ำเพื่อเสริมสร้างความแข็งแกร่งนี้ให้แนวคิดของพุทธทาส จนมีการนำมาใช้โดยให้ความสำคัญกับหลักคำสอนของพุทธศาสนาเป็นหลัก เป็นการสร้างวัฒนธรรมแบบผูกขาดบนวัฒนธรรมที่หลากหลายและปิดกั้นเสรีภาพทางศาสนาซึ่งมีผลโดยตรงต่อกระบวนการพัฒนาการเมือง สังคม และเศรษฐกิจตามกรอบแนวคิดของสมัยใหม่

เอกสารอ้างอิง

- ไข่มุก เหล่าพิพัฒนา และคณะ. (2565). พุทธทาสภิกขุ: การเปลี่ยนผ่านแนวคิดหลังสมัยใหม่ในพระพุทธศาสนา เถรวาท. วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์, 6(2), 19-42.
- คนอง วังฝายแก้ว. (2554). การเมืองการปกครองตามแนวพระพุทธศาสนาของพุทธทาสภิกขุ. สืบค้น 15 มีนาคม 2567, จาก <https://shorturl.asia/Tb5zm>
- ธรรมทานมูลนิธิ. (2556). ประวัติย่อของท่านพุทธทาสภิกขุ. สืบค้น 15 มีนาคม 2567, จาก <https://shorturl.asia/Z81YR>
- พรวิวัฒน์ เส้นทอง. (2562). อุดมการณ์ทางการเมือง: อุดมการณ์ทางการเมืองไทย. วารสารบัณฑิตศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์, 13(3), 230-248.
- พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินทปญโญ). (2521). ธรรมสังฆะของธรรมชาตากับอุดมคติทางการเมือง. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พระสุภาพร เตชธโร และพระมหาหมื่นจันทร์ ปุริสุตโตม. (2562). บทวิจารณ์หนังสือ เรื่อง ธรรมิกสังคมนิยม DHAMMIC SOCIALISM เขียนโดย พุทธทาสภิกขุ. วารสารชัยภูมิปริทรรศน์, 2(3), 10-20.
- ภาวนาโพธิคุณ. (2560). พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินทปญโญ). สืบค้น 15 มีนาคม 2567, จาก <https://bbvc.ac.th/buddhadasa/>
- สามเณร ปลูกปัญญาธรรม. (2562). สารคดี แนะนำวัดธารน้ำไหล (สวนโมกขพลาราม). สืบค้น 15 มีนาคม 2567, จาก <https://shorturl.asia/h3G9T>

- สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2557). การพัฒนาการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตย.
กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- สุรพล สุยะพรหม. (2551). ความคิดทางการเมืองตามแนวพระพุทธศาสนาของพุทธทาสภิกขุ. กรุงเทพฯ: โรง
พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- อานันท์ เกียรติสารพิภพ. (2563). คณะราษฎร. สืบค้น 15 มีนาคม 2567, จาก [https://parliamentmuseum
.go.th/ar63-People_team.html](https://parliamentmuseum.go.th/ar63-People_team.html)

